

Article History

Received / Geliş
05.07.2017

Accepted / Kabul
31.07.2017

Available Online / Yayınlanma
15.08.2017

FROM BEKIRAGA SECTION TO MALTA: LEMNOS EXILES

BEKİRAGA BÖLÜĞÜNDEN MALTA'YA: LİMNİ SÜRGÜNLERİ¹

Ercan HAYTOĞLU²

Abstract

This study attempts to present the enforcement of the policy of exile of British, which they imposed in their colonies, in the Ottoman State for the first time in 1919 and the travelling of Limni(Lemnos) exiles, who constitute the first and the most important part of the Malta exiles, from Istanbul to the island and what they experienced in the hundred thirteen days they spent in the island. The British formed the first exile group of 78 people who were politicians, intellectuals and soldiers, whom they considered as guilty and dangerous. The British changed their minds on the way and left twelve people who were on the ship in the Limni Island. While it is not clear why they left the twelve people identified as the most dangerous in a nearby island, exiles spent 113 days in the island. Except for the letters written by the Grand Vizier Sait Halim Paşa to the British government, the twelve people who stayed in the island did not show any attitude and weakness, in the expectation of political favor, against the British. They adapted themselves to the island in a short time, and they were not overwhelmed despite the difficulties they had with nutrition, heat and finding shadow. They even found the opportunity for self-improvement by occupying themselves with reading book, teaching English and French each other, and intellectual discussions. The British subsequently had to send the exiles in Limni to Malta. The exile policy that the British imposed against the Ottoman Empire did not yield the result they expected. It is important to evaluate what these twelve exiles experienced and felt in terms of shelter, nutrition, spending time, behaviors and thoughts in Limni. The personal memories and letters containing observations of exiles were taken as basis for these assessments. This study aims to contribute to the field by treating this unstudied subject.

Keywords: Lemnos, Exile, Ottoman State, England, Mudros

Özet

Bu çalışmada; İngilizlerin sömürgelerinde uyguladıkları sürgün politikasını 1919'da ilk kez Osmanlı Devleti'nde uygulamaları ve Malta Sürgünlerinin ilk ve önemli parçasını oluşturan Limni sürgünlerinin İstanbul'dan adaya gidişleri ve bu adada geçirdikleri 113 günde neler yaşadıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır. İngilizler, suçlu ve tehlikeli gördükleri 78 siyaset, fikir adamı ve askerlerden ilk sürgün kafilesini oluşturmuşlardır. İngilizler yolda fikir değiştirerek gemideki oniki kişiyi Limni adasında bırakmışlardır. İstanbul'a yakın bir adada en tehlikeli buldukları belirtilen oniki kişiyi neden bıraktıkları anlaşılammakla birlikte sürgünler adada 113 gün geçirmişlerdir. Adada kalan oniki kişi Sadrazam Sait Halim Paşa'nın İngiliz hükümetine yazdığı mektuplar haricinde, İngilizlere karşı siyaseten lütuf bekleyen tutum ve zayıflık sergilememişlerdir. Adaya kısa sürede adapte olmuşlar, sıcaklar, koyu gölge bulamamak ve beslenme konusunda yaşadıkları sıkıntılara rağmen bunalıma sürüklenmemişlerdir. Adada kitap okuma, birbirlerine İngilizce, Fransızca dil öğretme, fikri münazaralar ile meşgul olarak kendilerini geliştirme imkanı dahi bulmuşlardır. İngilizler bunun akabinde Limni'deki sürgünleri Malta'ya göndermek durumunda kalmıştır. İngilizlerin Osmanlı Devleti'ne karşı uyguladıkları sürgün politikası bekledikleri sonucu vermemiştir. Bu oniki sürgünün Limni'de barınma, beslenme, zaman geçirme, davranışlar ve düşünceler açısından neler yaşadıkları ve hissettiklerinin değerlendirilmesi önemlidir. Bu değerlendirmeler yapılırken sürgünlerin gözlemlerini barındıran kişisel hatıraları ve mektupları esas alınmıştır. Çalışılmamış bir konu ele alınarak alana katkı yapılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Limni, sürgün, Osmanlı Devleti, İngiltere, Mondros.

¹ Bu çalışma Alanya Alaattin Keykubad Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenen II. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

² Doç.Dr. Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ehayt@pau.edu.tr

GİRİŞ

Sđrgđn, insanlık tarihi kadar eski olup, devletlerin otoritelerini gđçlendirmek amacıyla kullandıkları bir cezalandırma yöntemidir. Sđrgđn, bir kimsenin veya topluluğun yaşıdığı topraklardan veya đlkesinden uzaklaştırlarak başka bir yerde zorla iskāna tabi tutulmasıdır. Bireysel olarak baktığımızda sđrgđn, bir kimsenin gönüllü ya da gönülsüz olarak đlkesi içinde veya dışında gönderildiği yerde uzun süre yaşamak zorunda bırakılmasıdır. Cezai bir usul olarak sđrgđn, tarih boyunca cemaat, aşiret ve kabile gibi topluluklara uygulandığı gibi toplumda huzursuzluk yaratan veya topluma uyumsuzluk gösteren kişilere karşı da uygulanmıştır³. Sđrgđnde siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, askeri ve dinsel nedenler etkili olmuştur.

Sđrgđn cezası Hititler, Asurlular, Persliler, Yunanlılar, Romalılar, Bizanslılar, tarafından bir kısım farklılıklarla uygulanana gelmiş eski bir cezadır⁴. Kimi devletlerde ölüm cezasına eşit tutulan sđrgđn, çok yakın zamanlara kadar İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya, Portekiz, İspanya, Hollanda, Danimarka gibi pek çok devlet tarafından da uygulanmıştır Sđrgđn, Selçuklular ve Osmanlılar da ise iskān ve ceza yöntemleri olarak kullanılmıştır.

Sđrgđn, sömürgeciler tarafından sömürülen toprakların aydınlarının halkı uyandırmasını engellemek amacıyla da yapılmıştır. Özellikle İngiltere'nin Hindistan ve Mısır gibi sömürgelerinde sıklıkla uyguladığı bir cezalandırma yöntemi olmuştur.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile İngilizler sivil ve asker Osmanlı Devleti'nin önde gelen yöneticilerini; Almanya yanında savaşa girilmesi, savaş içinde İngiliz esirlere kötü davranılması ve Ermeni tehciri sırasında Ermenilerin katledildiğine dair sözde suçlamalar ile tutuklamalara girişmişlerdir⁵.

Tevfik Paşa Hükümeti döneminde bir taraftan sınırlar ile cephelerde subayların tutuklanmaları devam ederken diğer taraftan 1919 yılı başında İstanbul'da sivil ve askerlerin tutuklamalarına başlanmıştır. Tutuklananlar çoğunlukla Harbiye Nezareti Cezaevi olan "Bekirağa Bđlđđđ"ne hapsedilmişlerdir. Ocak'ta başlayan ve Mart'a kadar devam eden sözde "savaş suçluları" tutuklamaları adeta insan avına dönüştürülmüştür⁷. Osmanlı Dahiliye Nezareti tarafından İngiliz yüksek komiserine önceden gösterilen kara listeler hazırlanmıştır⁸. Ayrıca, fırsat bu fırsat denilerek İngiliz Yüksek Komiserliği, İngiliz Muhipler Cemiyeti, Rum ve Ermeniler tarafından sürekli yeni listeler hazırlanmış ve bu listelere bağlı olarak yeni tutuklamalara devam edilmiştir. Bu tutuklamalar İstanbul Hükümeti ve İngiliz Yüksek komiseri Amiral Calthorpe'u fazlasıyla memnun etmiştir.

23 Ocak günü Alemdar gazetesinde yayınlanan ve rica-i siyasiyeden 10 kişinin imzasıyla padişaha sunulan arizada, İtilaf Devletlerinin İttihatçılara karşı izlenen siyaset ve yargılamalarına yönelik "icra-yı adalet" yönünde adım atılmadığı ve partinin feshinin gerçekleşmediğine yönelik rahatsızlıklarına işaret edilmiştir. Ayrıca, Halil, Cavit, Cahit, Kemal, Canbulat, Mithat Şükrü, Ahmet Şükrü, Sait Halim, Hayri, Musa

3 Sđrgđne cezai müeyyidenin ötesinde bir iskān siyaseti olarak baktığımızda; ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel nedenlerle başvuru olan bir yöntem olarak görmek mümkündür. Kemal Daşçıoğlu, İskān, Suç ve Ceza Osmanlı'da Sđrgđn, İstanbul 2007, s.18-19.

4 Daşçıoğlu, a.g.e., s.20.

5 Milli Mücadele Döneminde Bekirağa ve Malta Anıları 1919-1921, Hazırlayan: Mehmet Akif Bal, İstanbul 2003, s.11.

6 Bekirağa Bđlđđđ: 1908'den önce Bekir Ağa isimi bir memurun adıyla özdeşleşen siyasi tutukluların toplandığı ve işkence edildiği askeri hapisane idi. İstanbul Üniversitesi Hukuk ve Tıp Fakülteleri binası avlusundaydı. Mithat Şükrü Bleda, İmparatorluğun Çöküşü, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979, s.126.

7 Şimşir, Malta Sđrgđnleri, İstanbul 1985, s.43.

8 Milli Mücadele Döneminde Bekirağa ve Malta Anıları 1919-1921, s.16.

Kazım, Rahmi, Ahmet Nesimi, Ali Münif ve daha birçok İttihatçının kaçmalarına fırsat verecek şekilde davranıldığı ve tutuklanma yoluna gidilmediğine de dikkat çekilmiştir⁹.

İngilizler, hukuk tanımaz şekilde tutukluların İngiliz mahkemelerinde yargılanmasını isteyince Tevfik Paşa Hükümeti İngilizlerin isteklerine karşı çıkmıştır. Tevfik Paşa Hükümeti Türk vatandaşlarını İngiliz mahkemelerine teslim etmeyeceklerini ve Osmanlı mahkemelerinde yargılayacaklarını belirtmişlerdir. Ancak, saray tarafından bu tutuma cevap Tevfik Paşa Hükümeti'nin 15 gün sonra değiştirilerek Damat Ferit Hükümeti'nin kurulmasıyla verilmiştir¹⁰. Çünkü Kanun-u Esasi hükümlerine uymayan bu hususta hükümetin kararlı duruşu ve Vahdettin'in karar için onayının alınması istenmesi kabinenin sonunu getirmiştir. 4 Mart 1919'da Damat Ferit sadrazam olmuştur¹¹.

Damat Ferit Hükümeti döneminde de tutuklamalar devam etmiş, Hürriyet ve İtilafçılar, müttefikler ve özellikle İngiliz Yüksek Komiserliği ile işbirlikçi tutum içine girerek her türlü jurnale yönelmişlerdir. Bu çabalar sonucunda tutuklanacakların isimlerine yer verilen "koca listeler" hazırlanmıştır¹². Doğu vilayetlerinde komutanlık yapan Mahmut Kamil, Halil ve Vehip Paşalar, Musul Valisi Memduh ve Erzurum Valisi Tahsin, Sivas Valisi Muammer, Diyarbakir Vali muavini Bedri Beyler mâhkum ettirilmiştir. Bu mahkûmiyetlerle yetinilmeyerek vükela heyeti de Bekirağa Bölüğü'ne hapsedilmiştir. Divan-ı Harplerde bu insanlar katliam ve yağma yapmakla muhakeme edilmeye başlanmıştır¹³. Damat Ferit bu süreçte kendisinden bekleneni gerçekleştirmiş ve daha sonra Bekirağa Bölüğü'ndeki tutukluların Malta'ya sürgün edilmeleri için İngilizlere ricada bulunmuştur¹⁴.

İngilizler, Bekirağa Bölüğü'ndeki tutukluların kendilerine yönelik tepkilere yol açabilecekleri ve hatta kaçışlarının dahi mümkün olabileceği düşüncesiyle, savaş ve tehcir suçlamasıyla müttefiklere teslim edilerek İstanbul'dan uzaklaştırılmalarına karar vermişlerdir.

Bu araştırmada birincil ve ikincil kaynaklara göre sürgüne gönderilmek üzere Bekirağa Bölüğü'nden 28 Mayıs 1919 günü alınan 67 kişiden 12'sinin neden Limni adasına indirildikleri, neler hissettikleri, nasıl yaşadıkları, nasıl barındıkları, nasıl beslendikleri ve nasıl haberleştiklerinin tarihsel süreci incelenecektir. Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivinde tarafımızdan belge bulunamamıştır. İstanbul basınında da Limni'deki yaşamlarına dair bilgiye ulaşılamamıştır.

Limni'ye Gönderilecek 12 Kişinin Tutuklanması

Calthorpe, Sadrazam ve Hariciye Nazırına İngiliz esirlere kötü muamele yapanlar ile Ermeni kırımıyla ilgili olanların cezalandırılması gereğini dile getirdiğinde, hükümetten

⁹ Bu on kişinin adı bilinmemektedir. Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (Mutlakiyete Dönüş 1918-1919), İstanbul 2004, s.154.

¹⁰ Şimşir, *a.g.e.*, s.56.

¹¹ Celal Bayar, Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Giriş, C.5, İstanbul 1997, s.62.

¹² Refik Halid Karay, polis müdürü ile Dahiliye Nazırı tarafından kendisine gösterilen tutuklama listesine göz gezdirmiş ve liste için "Allah için eksiki yoktu. Binaenaleyh benim bir isim ilavesi vukufumun fevkinde idi; fakat iki isim çıkarmaya kudretim müsaitti..." diyerek iki ismi listeden çıkarttığını belirtmiştir. Refik Halid Karay, Minelbab İlelmihrab, İstanbul 1964, s.112-113.

¹³ Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше'nin Anıları, İstanbul 1986, s.236.

¹⁴ Şimşir, *a.g.e.*, s.56, Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, s.208, M. Hanefi Bostan, Said Halim Paşa, Bir İslamcı Düşünür, İstanbul 1992, s.86. Halil Mentеше anılarında "...Bir gün Dahiliye Nazırı Ali Kemal'in Amiral Calthorpe'ya ziyarete gittiğini gazetelerde okuyunca hakkımızda mühim bir karar beklemelidir, diye aramızda konuşmuştuk. Ertesi gün İngilizler sabah karanlığında kapalı kamyonlar içinde bizleri Bekirağa'dan alıp götürdüler. Vapura bindirip Malta'ya sevkettiler" demektedir. Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше'nin Anıları, s.239. Halil Mentеше anılarında Limni'deki sürgün dönemine dair bilgi vermemektedir.

aldıkları cevap harekete geçmeye hazır oldukları şeklinde olmuştur¹⁵. Ocak 1919'dan itibaren tutuklananlar birkaç gün emniyet müdürlükleri ve karakollarda tutulduktan sonra Bekirağa Bölüğü'ne gönderilmişlerdir. Tutuklamalar hız kesmemiş, 30 Ocak'ta İttihat ve Terakki'nin önde gelen 27 ismi tutuklanmıştır. Yapılan tutuklamalar Calthorphe tarafından takdirle karşılanmıştır¹⁶.

İngilizler 1 Şubat'ta bir adım ileri giderek İngiliz savaş esirlerine kötü davrandıkları iddiası ile 23 kişilik ek liste vermişler ve Osmanlı Hükümeti'nden bunların kendilerine teslimini istemişlerdir¹⁷. Aynı gün Calthorphe İngiliz Hükümeti'nden Bekirağa Bölüğü'nde bulunan bazı şahısların Türkiye dışında tehlikesizce hapsedilmeleri için Malta'ya gönderilmelerini talep etmiştir. Calthorphe'un talebine 5 Şubat'ta gelen cevapta; mütareke hususlarına uymakta kusurlu bulunanlar, hükümlerin uygulanmasına engel olanlar, Britanyalı amir ve subaylara hakaret edenler, esirlere kötü davrananlar, Türkiye ve Azerbaycan'da Ermeni veya diğer ırklara ait tebaya kötü davrananlar ile yağma ve çapul yapanlar ile harp kanununa ve usullerine riayet etmediği tespit edilenlerin İtilaf Devletlerine teslimi için müracaatların yapılması istenmiştir¹⁸. İstanbul Hükümeti, İngiliz savaş esirlerine kötü davrandıkları iddia edilenlerin İtilaf Devletleri'ne tesliminin "hukuk-u esasiye-i devlete" aykırı olduğunu ve Mondros Mütarekesi'nde yer almadığı için İngilizler tarafından cezalandırılmalarına müsaade edilemeyeceğini ve bu kişilerin Osmanlı mahkemelerinde yargılanacağını belirtmiştir¹⁹.

Şubat başında General Milne'nin Londra'ya çektiği telgrafta; İstanbul Hükümeti tarafından Hüseyin Cahit (Yalçın), İttihat ve Terakki Partisi eski Umumi Kâtibi Mithat Şükrü (Bleda), Eski Dahiliye Nazırı İsmail Canpulat, Akdağ Madeni Mebusu Ziya Gökalkp, eski İzmir Valisi Rahmi Bey gibi 30 önemli ismin tutuklandığı ve İstanbul'da siyasi durumun iyileştiği bilgilerine yer verilmiştir. Şubat ayında tutuklananlar arasında Karesi Mebusu Hüseyin Kadri, Erzurum Mebusu Hüseyin Tosun, Lazistan Mebusu Süleyman Sudi Beyler, Ayan Reisi Hacı Adil ve üç general Bekirağa Bölüğü'ne gönderilmişlerdir²⁰.

10 Mart 1919 günü Damat Ferit Hükümeti tarafından 20 kişi daha tutuklanmıştır. Tutuklananlar arasında Limni'de bırakılacak Eski Sadrazam Sait Halim Paşa, Eski Menteşe Mebusu, Devlet Şurası Reisi, Adliye Nazırı, Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey (Menteşe), Eski Dahiliye Nezareti Müsteşarı, Nafia Nazırı ve Lübnan Valisi Ali Münif (Yeğena), Eski Maarif Nazırı Şükrü Bey gibi dört isim ile Fethi Bey (Okyar), İbrahim Pirzade, Ahmet Nesimi Bey, Musa Kazım Efendi, Fazıl Berki Bey, Müştak Bey, Reşat Bey, İzzet Bey, Salah Cimcoz Bey, Hasan Fehmi Bey, Sapançalı Hakkı Bey, Ahmet Emin(Yalman) Bey, Habip Bey, Osman Bey, Fuat Bey, Hilmi Bey ve Celal Nuri Bey yer almıştır²¹.

İngiliz Yüksek Komiser Vekili Amiral R. Webb'in sözde Ermeni kırımından suçlanan ve "ibret" için cezalandırılmasını istediği 15 Mart - 7 Nisan 1919 tarihlerinde hükümete verdikleri 61 kişilik kara listede önemli isimler vardır. Listede 1915-1917 yıllarında sadrazam olduğu için "kırım sorumluluğunu paylaşması gerekir" diyerek Sait Halim Paşa, "Alman beslemesi Tercüman-ı Hakikat gazetesinde kırımı teşvik edip savundu"

¹⁵ Bu görüşmede Vahdettin tarafından Damat Ferit'in görevlendirilmesi, yeni gayretli bir kabine, yani Damat Ferit Hükümeti'nin kurulması için düğmeye basıldığının işareti olsa gerektir. Akşin, *a.g.e.*, s.154-155.

¹⁶ Milli Mücadele Döneminde Bekirağa ve Malta Anıları (1919-1921), s.17, Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı İle ilgili İngiliz Belgeleri, (Tercüme eden: Cemal Köprülü, Ankara 1971, s.175, Bostan, *a.g.e.*, s.82.

¹⁷ Akşin, *a.g.e.*, s.160.

¹⁸ Jaeschke, *a.g.e.*, s.175, Bostan, *a.g.e.*, s.82. Akşin, *a.g.e.*, s.160.

¹⁹ Akşin, *a.g.e.*, s.160.

²⁰ Şimşir, *a.g.e.*, s.57-58.

²¹ Şimşir, *a.g.e.*, s.66-67.

diye Ahmet Agayef (Ağaoğlu), Lübnan Umumi Valisi olarak halkı aç bıraktı ve kırım zamanı Talat Paşa'nın Dahiliye Nazırı Müsteşarlığı yaptı diye Ali Münif, 1915'de Devlet Şurası Reisi olması nedeniyle kırımda sorumluluk payı vardır diye Halil, kırım sırasında İttihat ve Terakki Umumi Katibi olduğu için bu bakımdan sorumluluğu paylaşmalı denilen Mithat Şükrü ve 1915'de Maarif Nazırı olduğu için kırımın sorumluluğunu paylaşmalı denilerek Şükrü Beylerin isimlerine yer verilmiştir²².

Divan-ı Harb-i Örfi'de 28 Nisan 1919 günü İttihatçılardan Sait Halim Paşa, Ali Münif Bey, Halil Bey, Ziya Gökalp, Mithat Şükrü, Küçük Talat Bey, Şükrü Bey, Ahmet Nesimi Bey, İbrahim Bey, Eski Biga Mebusu Atif Bey, Topçu Rıza, Teşkilat-ı Mahsusa Reisi ve İstanbul Merkez Komutanı Albay Cevat Bey'in fiilen, Talat, Enver, Cemal, Cevat Paşalar ile Nazım ve Bahattin Şakir, Dr. Rusuhi ve Eski Emniyet Müdürü Azmi Beylerin gıyaben yargılanmalarına başlanmıştır²³.

Bu yargılamalar daha devam ederken 15 Mayıs'ta İzmir işgal edilmiştir. İzmir'in işgali ile sürgünlerin Malta'ya gönderilmeleri işine hız verilmiştir. Çünkü Türklerin Ermeni tehciri ve kırımını nedeniyle mâhkum edilemeyecekleri anlaşıldığından ya serbest bırakılmaları ya da Malta'ya gönderilmeleri zorunluluğu doğmuştur²⁴. 15 Mayıs günü Amiral Webb, Donanma komutanlığından gemi istemiş ve General Milne'ye tutukluların cezaevlerinde tutulmak yerine Malta'ya sürülmek üzere cezaevlerinden alınmalarını ve bundan İstanbul Hükümeti'ni haberdar etmeksizin hareket etmelerini ve "Prencess Ena" gemisinin hazırlanmasını istemiştir. Bekirağa Bölüğünde bulunan 250 kişinin hepsini aynı gemi ile göndermek kolay değildir. Bu nedenle "en tehlikeli" ve "en ağır suçlu" denilerek 59 kişilik bir liste hazırlanmıştır. Bu 59 kişi içerisinde Limni'de bırakılacak 12 kişide yer almaktadır. İmparatorluğun kaderinden sorumlu Eski Sadrazam Sait Halim Paşa ve Kabine Üyesi Eski Nafia Nazırı Abbas Halim Paşa, asayiş bozmak suçu ile Hüseyin Tosun Bey, Akdağ Madeni Mebusu Ziya Gökalp, Mebusan Meclisi Reisi Hacı Adil Bey, sürgün ve kırım suçu ile Eski Birinci Ordu Komutanı Mahmut Kamil Paşa, Eski Maarif Nazırı ve Burdur Mebusu Mithat Şükrü Bey, spekülasyon ve siyasi nedenlerle Eski Nafia Nazırı Ali Münif Bey, Eski Adliye Nazırı Halil Bey, Eski Maarif Nazırı Şükrü Bey gibi özel yıldız işaretli kişiler ve Afyonkarahisar Mebusu Ahmet Ağaoğlu gibi işaretli bir kişi bulunuyordu²⁵.

15 Mayıs günü İzmir'in işgali Bekirağa Bölüğünde bulunanların acilen İstanbul'dan yurtdışına çıkarılmalarında etkili olmuştur. İzmir'in işgali ile İstanbul ve bütün yurttaki miting ve protestolar yapılmaya başlanmış, protesto telgrafları ile işgale tepki gösterilmiştir. Halkın gösterdiği duyarlılık İtilaf Devletleri ve özellikle İngiltere'nin kaygılarını daha fazla artırmıştır.

Tutukluların İstanbul'dan Ayrılmaları ve Limni'ye Varışları

Osmanlı ve İngiliz birçok jurnalcı ile hafiyelerin İngiliz memurlara verdikleri jurnaller ile yapılan tutuklamalar artık sürgüne dönüşmüştür²⁶. Sürgün edilmelerinde İstanbul'daki tutukluların bir şekilde hapisten kurtulmaları halinde İttihatçı taraftarların çekirdeği olarak başkentte çok ciddi karışıklıklar çıkartarak hükümeti ve İtilaf Devletlerinin maddi ve manevi çıkarlarına ciddi zarar verecekleri düşüncesi etkili olmaya başlamıştır. İtilaf Devletleri, tutukluların İstanbul'daki hükümetin paniğe kapılması halinde bir halk ayaklanması ile serbest kalmaları imkânı çok zayıf olsa dahi yargılamalarının "yavaş ve isteksiz" olmasını dikkate alarak "...adaletin pençesinin kendilerine erişebileceği bir yere sürmek" yoluna gitmeyi çözüm olarak

²² Şimşir, *a.g.e.*, s.70-72.

²³ Beş kişi ölümle yargılanmıştır. Bostan, *a.g.e.*, s.85. Milli Mücadele Döneminde Bekirağa ve Malta Anıları (1919-1921) s.17, Celal Bayar 27 Nisan 1919 tarihini veriyor. Bayar, *a.g.e.*, s.62.

²⁴ Bostan, *a.g.e.*, s.86.

²⁵ Şimşir, *a.g.e.*, s.96-98.

²⁶ Fevziye Abdullah Tansel, Ziya Gökalp Külliyyatı II, Limni ve Malta Mektupları, Ankara 1989, s.XXX.

görmüşlerdir. İtilaf Devletleri İzmir'in işgali ile başlayan mitinglerin bir millî direniş doğuracağını, tutukluların serbest bırakılmalarının mümkün olabileceği veya kaçırılacaklarını, sonrasında var olan ve gelişecek olayların önlenemez hale geleceği korkusunu duymuşlardır²⁷. İzmir'in işgal protestoları esnasında *"Bekirağa Bólúđunu basıp içeridekileri kurtaralım"* sesleri İtilaf Devletleri, saray, Damat Ferit ve Ali Kemal'i fazlasıyla kızdırmıştır²⁸. Tutuklamaların öne alınmasında İttihat ve Terakki'nin ayaklanmasını durdurmak amaçlanmış olmalıdır²⁹. Dr. Reşit Bey'in kaçırılması ve intiharı, Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in idamının yarattığı akisler ve Ahmet Rıza'nın fırkaların birleşmesi girişimi de müttefikler, özellikle İngilizler üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Ayrıca İngilizler, Hindistan ve Mısır'dan daha önce de birçok aydını sürme yöntemini bize de uygulamak istemişlerdir.

Mehmet Şeref Aykut sürgünlerin nedenini kin ve gazaba bağlayarak: *"Ben söyliyeyim: İki hedefleri vardı, birincisi Anadolu'yu yetmişmiş insandan mahrum bırakmaktı, ikincisi de, aramızdan çıkacak korkakların, yarı yolcuların, yüreksizlerin ortaya koyacağı ibret tablosuna bakıp:*

*'İşte Türkler!.. Kendilerine hayran kalınan milletin seçkin insanları...' diyebilmek..."*³⁰ tespitinde bulunmuştur.

Bekirağa Bólúđu 22 Mayıs'ta İngiliz ve Fransız askerleri tarafından denetim altına alınmıştır. Harp sorumlularının teslimine dair 5 Şubat tarihli İngilizlerin talimatının yerine getirilmemesi bahane edilerek tutukluların Malta'ya gönderilmeleri için harekete geçilmiştir³¹. Buna doğrudan doğruya karar veren de Londra olmuştur³².

Hükümet'in İngilizlere teslimine karar verdiği 80 kişinin Malta'ya sevki için İngiliz, Fransız ve Türk çok sayıda süngülü asker bir baskın havasında Bekirağa Bólúđu'ne getirilmiştir. Tutuklular 28 Mayıs 1919 günü sabahın beş buçuğunda alalacele yataklarından kaldırılarak hızla hazırlık yapmaları istenmiştir. Hazırlıklar devam ederken Muhafız Sait Paşa ve hapisane müdürü Ali Bey koğuşları ziyaret etmişler, Arapyan Hanı'na götürüldüklerini, orada rahat edeceklerini, güven içinde istirahatlerinin sağlanacağı için yanlarına eşya bile almalarına gerek olmadığını söylemişlerdir³³. Yarım saat içinde hazırlanmak zorunda bırakılan 67 kişilik ilk sürgün grubu Bekirağa Bólúđunden alınmıştır³⁴.

Tutuklular ellerinde ve sırtlarında alabildikleri eşyaları ile kamyonlara ayakta balık istifi bindirilmişlerdir. Kamyonlara üçer süngülü İngiliz askeri de bindirilerek adeta

²⁷ Şimşir, *a.g.e.*, s.103-104. Bleda, İstanbul'un işgal edildiğini fakat işgal kuvvetleri komutanlarının İstanbul'da bir ayaklanma çıkmasından korkmaya devam ettiklerini belirtmiştir. Bleda, *a.g.e.*, s.127.

²⁸ Taylan Sorgun, Türklerin İşkencede Bir Yılı Bekirağa Bólúđu, İstanbul 2009, s.296-297.

²⁹ Akşin, *a.g.e.*, s.156.

³⁰ Cemal Kutay, Üç Devirde İrfan ve Vicdan Hasreti Millet ve Devletini Arayan Adam Mehmet Şeref Aykut 1874-1939, İstanbul 1985, s.251.

³¹ Bostan, *a.g.e.*, s.87.

³² Winston Churchill bu hususta şöyle demiştir; *"Bizim için harbin mukadderatı Akdeniz'de alınacaktı. Bu sebeple, kendileri ile siyaset ve harp alanında mücadele ettiğimiz insanlardan elimize geçene ve şahıslara kıymet verdiklerimizin donanmamızın daimi kontrolü altında olan bir yerde toplanması şarttı. Müstahkem hususiyeti, İngiliz donanması için daima üs olması bakımından iyi yer üzerinde karar verilmek gerekirdi: Cebelitarık ve Malta... Ben şahsen Malta fikrinde idim. Başvekil Lloyd George benim görüşümü beğenince Malta kararlaştı"*, Bayar, *a.g.e.*, s.76.

³³ Ahmet Ağaoğlu, Mütareke ve Sürgün Hatıraları, Yayına hazırlayan: Ertan Eğribel - Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi 2. Baskı, İstanbul 2013, s.83. Celal Bayar, *"200 süngülü askerin muhafazası altında şehir içinden geçirecek limanda bir vapura yerleştiler. EVELA Mondros'a, oradan Malta'ya götürdüler..."* demiştir. Bayar, *a.g.e.*, s.76.

³⁴ Bilal N. Şimşir, 28 Mayıs günü *"gangsterce bir baskınla, Bekirağa Bólúđunden 67 kişi alınır, gemiye doldurulur ve gemi o gece Malta yolunu tutar"* sözleriyle yer vermiştir Şimşir, Malta Sürgünleri, s.102. Ali Fuat Türkgeldi, Görüp İştiklerim, Ankara 1987, s.218, Bostan, *a.g.e.*, s.87, Sorgun, Türklerin İşkencede Bir Yılı Bekirağa Bólúđu, s.297. Ancak, Mithat Şükrü Bleda 64 kişi, Celal Bayar Ben de Yazdım C.5 s.76'da 63 kişi, s.78'de ise 78 kişi olarak veriyor. Bayar, *a.g.e.*, s.76 ve s.78.

idama götürülür gibi yola çıkarılmışlardır. Kamyonlar ile Tophane Rıhtımı'nda Vater Viç isminde yandan çarhlı³⁵ pis bir vapurun önünde indirilmişlerdir. Saat dokuzda tophaneden bu vapurla hareket ederek açığı bir gemiye götürülmüşlerdir³⁶. Prencess Ena gemisine önceden getirilen Kars İslam Şurası'nın 11 üyesinin yanına Bekirağa Bölüğü'nden getirilen 67 tutuklu ile gemideki tutuklu sayısı 78 olmuştur³⁷. 28 Mayıs akşamı yola çıkmıştır.

Amiral Calthorpe çok ivedi bir telgrafla Londra'ya, Malta'ya ve Paris Barış Konferansına bilgi vermiştir. Telgrafta; *"İngiliz askeri otoriteleri, Foreign Office'in 233 sayılı telgraflı uyarınca tutuklanmış bulunan 67 kişiyi Türk makamlarından teslim aldılar. Bunların adları gelecek postayla sunulacaktır. Tutuklular "Prencess Ena" gemisine bindirildiler. Şimdi Malta'ya gönderiliyorlar. İçlerinden 10 iki kişi Mondros'a indirilecek ve orada hapsedileceklerdir..."* bilgisine yer verilmiştir³⁸.

Yola çıkarılan 67 kişi tek liste olmasına rağmen Amiral Calthorpe tarafından üç gruba ayrılmıştır. 12 eski nazır veya politikacı birinci sınıf, 41 eski nazır, politikacı, vali ve daha küçük görevliler ikinci sınıf, İngiliz savaş tutsaklarına kötü davrandıkları için tutuklu olan 14 subay üçüncü sınıf tutuklu grubunu oluşturmuştur³⁹.

Sürgünler bindirildikleri geminin güvertesinde bulunan dağınık eşyalar arasında akşam saat altıya kadar ayakta bekletilmişlerdir. Daha sonra zabıtlar gemide yiyecek ve içecek olmadığını, bu nedenle kendilerinin ihtiyaçlarını kendilerinin sağlamak zorunda olduklarını belirtmişlerdir. Hazırlıksız olan bazı arkadaşları bu sürede acıkmışlar ve diğerlerinin el çantalarında bulunan ekmeğin kırıntıları ile açlıklarını bastırmaya çalışmışlardır. Bu arada durumu öğrenen Yahudi satıcılar, geminin etrafına gelerek ekmeğin, yumurta ve sigara satmaya başlamışlardır⁴⁰.

Bleda o günü anlatırken; rıhtımı gördüklerinde sürgüne gönderileceklerini anlayarak rahatladıklarını, gemiye bindirildiklerinde yeteri kadar kamara olmadığı için güverteye sere serpe oturduklarını, sürgüne gideceklerini duyan ailelerinin rıhtıma geldiklerini belirtmiştir. Aileleri kendilerini gitmeden görmek, para, yiyecek ve yiyecek vermek amacıyla sandallar ile gemiye yaklaşmak istemişler ise de askerler tarafından engellenmişler ve en sonunda getirdiklerini bir subaya bırakmaları istenmiştir⁴¹. Ahmet Ağaoğlu'da o günü *"Birçoklarının hanımları, çocukları geldiler. Nihayet beşe doğru bizimkiler de gözükte. Evvela refika ile hemşirem ve amcazadelerim geldi. Bunlar para ve yatak getirdiler..."* diyerek, ailesi ile paylaştıkları duyguları anlatmıştır. Bu duygular, ne yazık ki içi süngülü askerlerin bulunduğu kayıkların müdahaleleri nedeniyle uzaktan paylaşılabilmiş ve verilen eşyalar bu süngülü askerler tarafından gemidekilere ulaştırılmıştır⁴².

Gemi akşam saat altıda Çanakkale'ye doğru hareket etmiştir. Gemide bulunan yirmi dört kişilik kamaralardan ondördü kaptan tarafından taksim edilmiş, geriye kalan on kamaranın taksimi eski Sadrazam Sait Halim Paşa'ya bırakılmıştır. Sürgünler Malta'ya götürüleceklerini gemideki zabıt ve askerlerden öğrenmişlerdir. Sabahleyin

³⁵ Serpil Sürmeli, Bekirağa Bölüğü'nden Malta Adası'na Ubeydullah Efendi'nin Anıları, s.110. <http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Serpil-S%C3%9CRMEL%C4%B0-Bekira%C4%9Fa-B%C3%B6l%C3%BC%C4%9F%C3%BCnden-Malta-Adas%C4%B1na-Ubeydullah-Efendinin-An%C4%B1lar%C4%B1.pdf> (Erişim Tarihi: 10 Mart 2017)

³⁶ Ağaoğlu, bu kamyonlar için *"pis, murdar yük otobüsleri"* demiştir. Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.83.

³⁷ Hanefi Bostan 67'ye ilaveten 11 Kars Şurası üyesinin bindirildiği bilgisini vermiştir. Bostan, *a.g.e.*, s.87-88.

³⁸ Şimşir, *a.g.e.*, s.102. 233 sayılı telgraf tutukluların üçte ikisinin sürülerek Müttefik mahkemelerinde yargılanmalarına müsaade edildiğine işaret etmektedir. Bkz. Şimşir, *a.g.e.*, s.105.

³⁹ Şimşir, *a.g.e.*, s.107.

⁴⁰ Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.83.

⁴¹ Bleda, subaya verilen paraların kendilerine ulaştırılmadığı bilgisini vermiştir. " Bleda, *a.g.e.*, s.129-130.

⁴² Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.84.

saat yedide Çanakkale Soğanlı mevkiine gelen gemi, kısa süre sonra Ege'ye açılmıştır⁴³.

Gemi Limni adasını geçtikten iki saat sonra tekrar Limni istikametine dönüş yapmıştır. Amiral Galtrop'un emriyle sürgünlerden onikisinin Limni'de muhafazası emredilmiştir⁴⁴. Bu durumu Ahmet Ağaoğlu; "Saat dörde doğru Limni adasının iki saat öte tarafında vapur birdenbire tam bir çevirme hareketi yaptı ve İstanbul tarafını tuttu. Bundan evvel de telsiz telgraf muhaberesi cereyan etti. Bu hadise aramızda azim heyecanları mucip oldu. Yine sırf hayaller üzerine müstenit birtakım nikbinane nazariyet yürütölmeye başlandı" sözleriyle belirtmiştir. Farklı düşünceler akıllardan geçerken zabıt ve askerlerin Limni Adası'nın Mondros Limanı'na gidildiği haberi gerçeğe dönüşmüş, akşam altıya çeyrek kala gemi Mondros limanına demir atmıştır⁴⁵.

29 Mayıs Perşembe akşamı Limni adası Mondros Limanı'na gelen Prencess Ena gemisinden⁴⁶ sürgünler, 30 Mayıs sabahı⁴⁷ saat altıda acele ile kaldırılarak geminin arka tarafında toplanmışlar, saat altıdan on bire kadar bekletilmişlerdir. Saat onbirde zabıtlar getirdikleri listeyi okumuşlar ve ismi okunanların Mondros'ta kalacakları için eşyalarını yanlarına almaları istenmiştir. İsmi okunan oniki kişi Ahmet Ağaoğlu Şükrü Bey, Sait Halim Paşa, Abbas Halim Paşa, Mahmut Kamil Paşa, Mithat Şükrü Bey, Kemal Bey, Ziya Gökalt Bey, Hacı Adil Bey, Hüseyin Tosun Bey, Ali Münif Bey ve Halil Bey olmuştur⁴⁸. Saat ondörtte de sevk zabiti gelerek isimlerini tekrar okumuş ve Limni'de kalacak olan tutuklular yola devam edecek arkadaşları ile acıklı bir şekilde vedalaşmışlardır⁴⁹. Özel bir gambota bindirilerek gemiden ayrılan sürgünler ilkel bir iskeleye çıkarılmışlar⁵⁰ve o geceyi limanda geçirmişlerdir⁵¹. Bleda, geminin Mondros Limanı'na yanaşmasıyla ilk düşüncelerinin yeni bir emirle geri götürölecekleri ve öлкеye yakın oldukları için uzun süre kendilerini orada tutmayacakları yönünde olduğunu belirtmiştir⁵².

Sürgünler iskelede İngiliz binbaşı Bunya tarafından karşılanmış ve askerlerine silahlarının namlusuna mermi sürmeleri emrini vermiştir. Namlusuna mermi sürölmüş ve süngüleri takılmış askerler tutukluların iki yanında sıralanarak yokuşu tırmanmaya başlamışlardır. Binbaşı yerin uzak olduğu ve yürütölerək götüröleceklerini söylemiştir. Tutuklular o sırada kurşuna dizilmeye götüröldükleri düşüncesine kapılmışlar ise de onbeş dakikalık yürüyüşten sonra kalacakları yere

⁴³ Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.84-86.

⁴⁴ Ahmet Ağaoğlu'nun Limni'de görüştüğu general bu bilgiyi kendisine söylemiştir. Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.113.

⁴⁵ Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.85-86.

⁴⁶ Bostan, *a.g.e.*, s.88.

⁴⁷ Bleda, 31 Mayıs tarihini vererek Limni adasında iki ay kaldıktan sonra Malta'ya götüröldüklerini belirtmiştir. Bleda, *a.g.e.*, s.129-130. Ağaoğlu, 30 Mayıs tarihini ve limana giderken mevkuların kayıklara taksim edildikleri bilgisini vermiştir. Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.86.

⁴⁸ Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.86-87.

⁴⁹ Çıktıkları iskelenin sağ tarafı Mısır'dan nakil olunan 600 Türk askerinin bulunduğu üsera karargâhıdır. Buradaki askerler kömür işinde çalıştırılmış ve çok zayıat verdikten sonra isyan etmeleri nedeniyle kömür işinden alıkonulmuşlardır. Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.87.

⁵⁰ Bleda, sürgünlerin gemiden bir mavnaya bindirilerek karaya çıkarıldıklarını belirtmiştir. Bleda, *a.g.e.*, s.129-130, Ağaoğlu, "mevkuların kayıklara taksim edildikleri" bilgisini vermiştir. Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.86-87.

⁵¹ Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.86.

⁵² Bleda, *a.g.e.*, s.128-129.

ulaşmışlardır⁵³. Böylece Birinci sınıf tanımlanan 12 kişilik sürgün grup, Malta'ya götürülmelerinden önce dört ay kalacakları Limni Adası'na bırakılmışlardır⁵⁴.

Mehmet Şeref Aykut sürgünlerin bir kısmının Limni'de bırakılmalarını *"İngiliz planı öylesine itina ve ilk anda hatıra gelmesi imkânsız ölçüler içinde hazırlanmıştı ki, aramızdan bazı şahsiyetlerin, Mondros limanında neden alıkonulduklarını ve bizlerin San-Salvador kışlasına yerleştirilmemizden kırk gün sonra Malta'ya getirildiklerini ancak bu planın safhalarını öğrendikten sonra hükümlendirebildik"*⁵⁵ demiştir.

Mithat Şükrü Bleda savaş sorumlusu adı altında toplananların gruplar halinde sürgün edildiklerini söylüyor; *"Benim bulunduğum grup İngilizler tarafından bir savaş gemisine bindirildi ve Malta'dan önce Mondros adasına gönderildik. Bu sürgün bizleri hayli hırpalamıştı; zira ne olacağımız, nereye gideceğimiz bize söylenmiyordu. Herkeste memleketten uzaklaştırıldıktan sonra idam edilmek korkusu vardı"* diyerek içinde bulunduğu psikolojiye dikkat çekmiştir⁵⁶.

Barınma Durumları

Tutukluların gelişinin plansız geliştiği Ada'da hazırlık yapılmayışından anlaşılmıştır. Tutukluların "fıçı" diye nitelendirdiği iki barakanın bulunduğu yere götürüldükten sonra kırık dökük demir karyolar, kap kacak ve kaşıklar getirilmiştir. Daha sonra barakaların her iki tarafına biri yemek yenilmesi, diğeri hizmet edecek esirlerin kalacakları çadır olmak üzere iki çadır kurulmuştur. Ayrıca aşhane ve abdesthane kulübeleri ayrılmıştır.

Ağaoğlu adaya getirildikten sonra kalacakları yere getirilişleriyle gördüklerini şöyle anlatmıştır: *"Burası bir tepenin üstüdür. Önümüzde oldukça vasi bir ova var. Ovanın öte tarafları yine oldukça yüksek tepelerle çevrilmiştir. Denizden bir dil ayrılarak ta ovanın içine uzanıyor ve bu dilin öteki tarafında tepenin eteğinde bir köy var. Sol tarafımızda İngiliz ordugâhı kurulmuştur. Bizim oturacağımız yer iki dönüm kadar bir sahayı ihtiva ediyor. Bu saha iki kat demir tel örgü ile çevrilmiş ve yine demir telden yapılmış, iki kapısından birisi daima kilit altındadır. Tel oldukça yüksek ve ortası da bir üçüncü ve çapraz tel ile örtülmüştür.*

*Sahanın iki cihetinde Avrupa'da ev taşımak için kullanılan iki büyük ve tenekeden yapılmış fıçılar vardır. İşte biz bu fıçılarda oturacağız. Fıçılar birbirinden üçüncü bir tel örgü ile ayrılmıştır. Yalnız arada geçilecek kadar bir açıklık bırakılmıştır"*⁵⁷.

Ziya Gökalp 29 Mayıs 1919 Perşembe günü akşamı Limni adasına vardıklarını kızları Seniha ve Hürriyet Hanımlara yazdığı ilk mektubunda *"Perşembe akşamı salimen Mondros'a vasil olduk. Bizi karargâhta güzel bir yerde misafir ettiler. Bulduğumuz yer gayet havadar ve her yer yeşilliktir. İyi muamele görüyoruz. Sıhhatim yerindedir. Esbab-*

⁵³ Yardımcısının adı Teğmen Canerp'tir. Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.87-88. Çıktıkları iskelenin sağ tarafında Mısır'dan nakil olunan 600 Türk askerinin bulunduğu üsera karargâhı bulunmaktadır. Buradaki askerler kömür işinde çalıştırılmış ve çok zayıf verdikten sonra isyan etmeleri nedeniyle kömür işinden alıkonulmuşlardır.

⁵⁴ Bostan, *a.g.e.*, s.88. Aykut, 40 gün sonra Limni sürgünlerinin Malta'da kendilerine katıldığını belirtmiştir. Kutay, *a.g.e.*, s.252, Bleda ise Limni adasında iki ay kaldıktan sonra Malta'ya götürüldüklerini belirtmiştir. Bleda, *a.g.e.*, s.129-130. Toplamda Limni adasında 113 gün kalmışlardır. Y.n.

⁵⁵ Mondros Mütarekesi'nin Çanakkale savaşlarında ağır yara alan ve tamiri ağır ve uzun zaman alan Agemennon zirhlisinin bulunduğu limanda imzalanması ile ilişkilendirmektedir. Kutay, *a.g.e.*, s.252.

⁵⁶ Bleda, *a.g.e.*, s.128-129.

⁵⁷ Kendilerine hizmet etmek üzere Tekirdağlı Süleyman, Dimotokalı Mustafa ve Adapazarlı Mehmet olmak üzere üç Türk esir vermişlerdir. Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.88.

ı istirahatimiz te'min edilmiştir. Burada kalacağımız için mektubu aşağıdaki adrese gönderiniz” demiştir⁵⁸.

Fiçılardan birinde Ahmet Ağaoğlu, Sadrazam Sait Halim Paşa, kardeşi Abbas Halim Paşa, Mahmut Kamil Paşa ve Halil Bey kalırken diğerleri ikinci fiçıda kalmıştır. Kendilerine demir karyola, bir şilte, bezle kaplanmış küçük bir yastık ve üç battaniye vermişlerdir⁵⁹.

Sıcakların başlamasıyla demirle kaplı fiçılar özellikle gündüzleri cehenneme dönmeye başlamıştır. Yemek odası olarak kullanılan çadır sığınabildikleri tek gölgelik olmuştur⁶⁰. Yağmur yağdığında fiçılar içerisine su akıtmaya başlamasıyla büyük sıkıntılar yaşamışlarsa da⁶¹ asıl büyük sıkıntı sıcakların daha da artmasıyla fiçıların içine girilmez hale gelmesi ve dışarıda bir ağaç altı ve gölge bir yer bulmanın imkânsızlığı olmuştur. Yemek çadırı yemek dışında vakit geçirilen, bazılarının dama ve briç oynadığı tek sığınacak gölge yer olması zamanla sıkıcı olmuştur. Bundan dolayı fiçı kenarındaki, mutfağın arkasında bulunan su deposu yakınındaki ufacık gölgelikler, birer ikişer sürgünler için saatlerce oturarak zaman geçirmeye çalıştıkları yer olmuştur⁶².

Ziya Gökalp eşine yazdığı 8 Eylül 1919 tarihli mektubunda; “*Burada Seniha'nun zannettiği gibi çadırlarda yatmıyoruz. Çadır, yemek odamız ve salonumuzdur. Bir de hamam çadırı var. Türk neferlerimizin de ayrı çadırı var. Biz geceleri barakalarda, karyolalarda yatıyoruz. Battaniye ve yorgan göndermeye hacet yok, çünkü müteaddit battaniyelerimiz var*” demiştir⁶³.

15 Eylül 1919 tarihinde eşine yazdığı mektupta “*Burada çadırdan başka, tahtadan ve demirden yapılmış muhkem barakalarımız da var. Zaten yalnız gündüzleri çadırda oturuyor, geceleri –daha mahfuz olduğu için- barakalarda yatıyoruz; fakat kışın buranın rüzgârları çok şiddetli olurmuş*” demektedir⁶⁴.

Mehmet Şeref Aykut Limni sürgünleri için; “*İlk tevkif edilenlerden bir bölümü işte bu Mondros limanında, gemi muhafızları için yaptırılmış basit barakalarda mevkuf hayata yaşamışlardı. Etraflarına tel örgüler çevrilmişti. Günlerce cezaevlerindeki katıksız yaşamaya mâhkum edildiler*”⁶⁵ demiştir.

Kamp Kuralları

Ada'ya getirilip yerleştirilirlerken kendilerine bir talimatname okunmuştur. Bu talimatnamede sabah ve akşam sekizde ve gece onda olmak üzere günde üç kere yoklama yapılacağı, yoklamalarda hazır bulunmaları, tel örgülere yaklaşmamaları, yaklaştıkları görülür ise ateş açılacağı, gece saat onda lambaların söneceği, bir sıkıntıları olduğunda kumandana iletmeleri gerektiği belirtilmiştir. Kendilerine mektup yazabilecekleri ve İstanbul'a gidecek gemilerle gönderileceği söylenmiştir⁶⁶. Işıkların

⁵⁸ Tansel, *a.g.e.*, s.4. Ziya Gökalp geride bıraktığı eşi ve üç kızı için mektuplarında ailesini rahatlatarak kendisini merak etmemeleri ve rahatlamaları için sürekli moral dolu mektuplar göndermiştir.

⁵⁹ Yanlarında yastık, yorgan ve battaniye getirebilen Ahmet Ağaoğlu ve Kemal Beyler kendilerini çok şanslı kabul etmişlerdir. Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.88.

⁶⁰ Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.93.

⁶¹ Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.95.

⁶² Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.120 ve 130.

⁶³ Tansel, *a.g.e.*, s.28-29. Kızına yazdığı aynı gün 8 Eylül 1919 tarihli mektupta “*Kış için yorgan, yahut battaniyeye ihtiyacım yoktur. Yalnız kalın bir kostüm gönderirseniz iyi olur. (Kışın giydiğim siyahlı kalın elbiseyi)*” diyor. Tansel, *a.g.e.*, s.20 ve 29.

⁶⁴ Tansel, *a.g.e.*, s.33.

⁶⁵ Kutay, *a.g.e.*, s.252.

⁶⁶ Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.89.

söndürölmesi için saat onu çeyrek geçe boru çalınması ile tüm lambaların kapatılması istenmiştir⁶⁷.

Kampta tutuklular kendi aralarında hayatı düzene koymaya çalışmışlar ve resmi kamp kuralları dışında kendileri de ayrı bir talimatname hazırlamışlardır. Bir kâhya heyeti seçmişler, Mithat Şükrü Bey ile Kemal Bey'in bütün idari işleri görmelerini kararlaştırmışlardır. Kahvaltının sabah yedi buçukta başlayacağı, sekizde herkesin yoklamada hazır bulunacağı, öğle yemeğinin saat onikide yenileceği, saat dörtte çay ve yedide akşam yemeği yeneceği, saat onda yataklara girileceği ve gece yoklamasının yatakta verileceği kurallara bağlanmıştır⁶⁸.

4 Haziran günü iki kamp arasındaki tel örgü kaldırılmış ve hizmet erlerinin kaldığı çadır biraz daha aşağıya alınmıştır. Genişleyen alanda gezinme için daha müsait bir alan oluşturulmuştur. Yoklamalardan birinde kendilerine her gün az da olsa dışarıda gezebilecekleri söylenmiştir. Bundan sonra mümkün olan her gün saat onda gelen bir subay ile bazı tutuklular bir saat kadar gezinti yapmaya başlamışlardır⁶⁹.

Beslenme Durumları

Tutukluların ihtiyaç duydukları suyun denizden makine ile alınması nedeniyle kullanım zorluğu olmakla birlikte suyun borular ile kaldıkları yere kadar getirilmesi sevindirici olmuştur.

İlk gün kendilerine konserve et ile reçel vermişlerdir. Yavaş yavaş bazı ihtiyaçlar karşılanmaya devam edilmiş, masalar için örtü ve kendileri için havlu verilmiştir. Yerleşme faaliyetleri devam ettiği için yemek olarak yine konserve et, patates ve fasulye verilmiştir. Bir İngiliz bölük emini vasıtasıyla kendi paralarıyla sigara ve yumurta alabilecekleri bildirilmiştir. Yemekler konserve et, patates, reçel, fasulyeden, içecekler çay ve kahveden ibaret olmuştur⁷⁰.

Ağaoğlu, 8 Haziran günü yemek konusunda; *"Bugün şükürler olsun bol yumurta ve limon geldi. Abbas, Hacı Adil Bey midelerinden muztarıplardır. Şimdiye kadar yediklerimiz hep konserve etiyle konserve balıklarından ve fasulyeden ibarettir. Konserve etinden istikrah ettim (tiksendim)"* demiştir⁷¹. Ağaoğlu kendilerinin ihtiyacı duyduğu gıdaların var olduğu halde kendilerine verilmediğini de 9 Haziran günü: *"Yediğimiz şeyler berbat. Yalnız arasına kendi paramızla bize yumurta veriyorlar. Sigaranın en fenası veriliyor. Birkaç kere taze et istedik, vaat ettikleri halde yine vermediler. Yanıbaşımızda sürü sürü koyunlar geçiyor, kendi paramızla koyun almak için müsaade istedik. Yunan hükümetinin koyun satılmasını menettiği bahanesiyle müsaade olunmadı. Süt, yoğurttta vermiyorlar. Hâlbuki kantinde neferlerin dediklerine göre herşey satılıyormuş. Hülasa, anlaşılıyor ki bize karşı şedit bir esir muamelesi tatbik olunuyor..."* sözleriyle belirtmiştir. Kamp kumandanına durumu şikâyet etmeleri üzerine kendilerine taze kuzu eti, yoğurt ve bol yumurta verilmiştir⁷².

İngilizler Haziran ayının ikinci yarısından itibaren yavan pirinç çorbası ve yavan bezelye yemeyi vermeye başlamışlardır. Sıcakların artması ve kifayetsiz yemeklerin verilmesi hayatlarını zorlaştırmaya başlamıştır. Çay ve bir iki yumurta yemeye mecbur kalmaları zayıflamalarına yol açmıştır. Binbaşının sürekli gıdalarının az olduğundan

⁶⁷ Ağaoğlu, a.g.e., s.117.

⁶⁸ Ağaoğlu, a.g.e., s.89.

⁶⁹ Ağaoğlu, a.g.e., s.91.

⁷⁰ Ağaoğlu, a.g.e., s.88-89.

⁷¹ Ağaoğlu, a.g.e., s.97.

⁷² Ağaoğlu arkadaşlarının bu uygulamalara karşı kendisinin protesto etmeleri gerektiği çağrısına tepkisiz kaldıklarını vurgulamıştır. Ağaoğlu, a.g.e., s.98. Yunan Hükümeti'nin bir yasağının söz konusu olmadığı da anlaşılmıştır.

bahsediyor olması da canlarını sıkımtıřtır⁷³. 29 Haziran 1919'da kendilerine kuzu eti ve meyveler verilmesi onları mutlu etmiş, Ağaoğlu sevincini *"Bugün bize mebzul yemekler geldi. Kuzu eti ve meyvalar... Bu ne nimet!"* diyerek göstermiřtir⁷⁴.

18 Ağustos 1919 tarihli Mondros'tan eşine yazdığı mektubunda; *"Vaki'a yerimiz güzel, hava sağlam, gıdalarımız da iyidir. Bize burada tayi'nat olarak lazım olan şeyler veriliyor. Fazla olarak da her arzu ettiğimiz şeyleri satın alıyoruz. Demek ki maddi istirahatimiz yerindedir. Sıhhatimiz de sağlamdır"* demektedir.

8 Eylöl 1919 tarihli eşine yazdığı mektupta; *"Kırda, deniz kenarında geziyoruz. Her türlü yiyecek, her türlü yemiş var. Günde dört def'a sofraya oturuyoruz: Sabah kahvealtısı, öğle yemeği, ikinci kahvealtısı, akşam yemeği. Kahvealtılarda sütlü çay, çokolata, peynir, yumurta, yemeklerde de taze et, sebze, yemişler var. Yazın erik, kayısı, armut yedik. şimdi de kavun, karpuz, üzüm, incir yiyoruz. Bunları yazışım, merak etmeyesiniz diyedir. Görüyorsunuz ki mahrumluk çekmek şöyle dursun, belki oburcasına, müsrifcesine yaşıyoruz. Bu yiyeceklerin bir kısmını ta'yinat olarak veriyorlar. Bir kısmını da satın alıyoruz. Burada yalnız tereyağıyla, sadece yağ yok"* demektedir. Kızına yazdığı aynı gün 8 Eylöl 1919 tarihli mektupta kaşar peyniri ve Kayseri pastırması gibi şeyler göndermelerini istemiş ve her türlü yiyeceği bulabildiklerini ancak tereyağı olmadığını, onun da gönderilmesinin güç olduğunu belirtmiřtir⁷⁵. Gökalp yaşadıkları hayatı son derece güzel tasvir ederken, gerçekte ailesinin durumu ile ilgili endişelerini bertaraf etmek istemektedir.

Eşi Vecihe Hanım'a gönderdiği 15 Eylöl 1919 tarihli mektubunda ise *"Bu hafta bir sepetle bir de paket geldi. Sepetten peynir, şekerleri kolonyalar, ilaçlar çıktı. Burada fiyatlı kolonyaya çok memnun oldum"* demiřtir⁷⁶.

Meşguliyetleri ve Mektupları

Ada'da sabah kahvaltısı sonrası bir müddet genel sohbetler yaptıktan sonra dağılarak herkes kendi istediği işle meşgul olmaya başlamıştır. Zaman zaman içinde buldukları durumun neden kaynaklandığını anlamaya çalışan sohbetlerde yapmışlardır. 7 Haziran'da çadırda toplandıklarında kendilerinin İngilizler tarafından hangi sıfatla Limni'ye getirildikleri, Hükümetin mi kendilerini teslim ettiği, yoksa İngilizlerin mi kendilerini aldığını, başlarına gelenin emsalsiz bir olay olduğunu ve yaşananların *"Osmanlılık ve hilafet için ebedi bir leke ve şin"* olacağını konuřmuřlardır⁷⁷. Gündüz saatlerinde ve özellikle mehtaplı sıcak gecelerde de fiçuların önünde gece yarlarına kadar sohbet etmiřlerdir⁷⁸. Sohbetlerinde bundan sonra ne yapmaları gerektiğine, İngilizlere müracaat edilmesine dair birçok şeyi görüştükleri halde sık sık aldıkları kararlardan vazgeçmiřlerdir⁷⁹. Ayrıca milletin içine düştüğü durumu ile geride bıraktıkları ailelerinin durumları daima üzüntülerinin temel nedenini oluşturmuştur.

Ziya Bey Limni'de aşk, muhabbet, değerler ve duyguları sohbetlerinde konu yapmıştır. Hacı Adil Bey sosyolojiyle ilgilenmeye, Kemal Bey'de Fransızca öğrenmeye başlamıştır. Geceleri şükrü Bey ve Mahmut Kamil Paşa yıldızların seyrine dair bilgiler paylaşmışlardır. Gündüzleri zabıt ve iki süngölü asker gözetiminde tarlaların arasında

⁷³ Ağaoğlu, a.g.e., s.120.

⁷⁴ Ağaoğlu, a.g.e., s.129.

⁷⁵ Tansel, a.g.e., s.28-29.

⁷⁶ Tansel, a.g.e., s.32.

⁷⁷ Ağaoğlu, a.g.e., s.89-90.

⁷⁸ Özellikle Sadrazam Sait Halim Paşa ve kardeşi Abbas Hilmi Paşa Merkez-i Umumi azalarına karşi aşırı suçlamalarını ağır kelimelerle dile getirmişlerdir. Ağaoğlu, a.g.e., s.93. Abbas Halim Paşa bu sohbetlere katılmaz ve saat onda yatağına girerek uyurmuş. Ağaoğlu, a.g.e., s.116-117.

⁷⁹ Ağaoğlu, a.g.e., s.92.

geziler yapmışlardır. Ancak bu geziler esnasında kimseyle temaslarına izin verilmemiştir. Askerler yolda gidenleri dahi yoldan ıkarmıřlardır⁸⁰.

Daha sonra deniz kıyısında da yürüyüşler yapmalarına izin verilmiştir. Hatta askerler zaman zaman silahsız olarak bu gezilere nezaret etmeye başlamıştır. 6 Haziran günü yaptıkları gezide Türk esirlerden hayatını kaybedenlerin limanın sonundaki tepenin üzerinde mezarlarının olduğu görmüşler ve çok üzölmüşlerdir⁸¹. Ağaoğlu, 6 Haziran 1919 tarihli üçüncü mektubunda, adadaki vakitlerini okumakla, arkadaşları ile sohbet etmekle, bazen de kırlara ve deniz kenarına gitmekle geçirdiklerini anlatmıřtır⁸². Ağaoğlu, her gün spor amaçlı gerçekleşen bu gezilere katıldığını, ancak Sait Halim ve Abbas Hilmi Paşaların katılmadıklarını, onların katılmayış nedenlerinin de süngölü askerlerin refakat etmesi olduğunu belirtmiřtir⁸³.

6 Haziran 1919 günü komutanın verdiği izinle aynı gün ailelerine nerde oldukları ve selamette bulduklarına dair telgraf ekmiřlerdir⁸⁴. Havalar ısınınca saat beşe yapılan gezintilerin daha makul saate çekilmesi istenince sabah on buçuğa alabilecekleri belirtilmiştir. Daha sıcak bir saatin önerilmesi nedeniyle gerekirse şemsiye verebileceklerini veya gezintileri durduracaklarını belirtmeleri üzerine sürgünler şemsiye talep etmiřlerdir⁸⁵. Adadaki önemli bir aktiviteleri olan gezilerin devam etmesinden yana olduklarını göstermişlerdir.

15 Haziran günü verilen İngiliz gazetelerini okumaya devam ederken Sait Halim Paşa masa üzerine bir dama oyunu için çizgi çizmiş ve ağaçtan aşıklarını kesmiştir. Böylece dama oyunu oynamaya başlamışlar ve bir kısmı bu yeni aktivite ile meşgul olmaya bařlamıřtır⁸⁶. Ağaoğlu o günlerde İngilizcesini, Kemal Bey Fransızcasını geliştirmeye yoğunlaşırken, Ali Münif, Ziya Gökalp, Mithat şükrü ve Hacı Adil beyler de Hüseyin Tosun Bey'den İngilizce öğrenmeye çalışmışlardır. Sait Halim Paşa sohbetler ve dama ile briç oynayarak zaman geçirirken, Abbas Hilmi Paşa resim ile meşgul olmuştur. Arada da Ziya Gökalp ile Mahmut Kamil Paşa'nın muallekat-ı seb'ası lekalari ile felsefe münakaşalarını dinlemek eğlenceleri olmuřtur⁸⁷.

Sürgünler bunları yaparken uzun süre mektuplarına cevap alamasalar da Limni'den öncelikle ailelerine sürekli mektuplar yazmışlardır. Gelen mektuplar ise yalnız ailevi bilgilerin yazılı olduğu mektuplar olmuřtur⁸⁸. Ziya Gökalp'in Haziran 1919'da yazdığı günü belli olmayan 6 Haziran öncesinde yazıldığını tahmin ettiğimiz ikinci mektubunda *"...Ben burada rahatım; fakat sizi merak ediyorum. ...Bulunduğum yer İstanbul'a bir günlük mesafededir. Koli postal İngiliz postası vasıtasıyla yazlık elbise ve çamaşır gönderiniz. Kitapların arasında İngilizce kıraat ve sarf kitapları küçük ve büyük lügat kitapları var; onları da gönderiniz. Vakit gazetesiyile Büyük Mecmua ve sair mecmuaları da gönderirseniz iyi olur"* diyor ve ayrıca *"Burada gömlek kolalamak imkânı olmadığından kolalı gömlek yerine kullanmak üzere, yakalı mintanlara ihtiyaç vardır. Yakası 42 numara olmak üzere altı adet mintan isterim. Kaşar peyniri, Hacı Bekir şekeri gibi şeyler de gönderebilirsiniz. İstediğim şeyleri hep birden göndermek icap etmez. Haftada bir paket gönderirsiniz. Limni adasının havası, manzarası çok güzeldir. Burada oniki kişiyiz. Kırdaki yeşillikler içinde oturuyoruz. Sıhhi barakalarımız, adırlarımız var.*

⁸⁰ Ağaoğlu, a.g.e., s.91.

⁸¹ Ağaoğlu, a.g.e., s.93-94.

⁸² Tansel, a.g.e., s.6.

⁸³ Ağaoğlu, a.g.e., s.97.

⁸⁴ Ağaoğlu, a.g.e., s.91.

⁸⁵ Gezinti saati ile ilgili teklifleri, zabitlerin (yanlarına zabit verildiği için) istedikleri akşam saatlerinde futbol ve tenis oynamayı tercih ettikleri serin saatler olması nedeniyle kabul görmemiştir. Ağaoğlu, a.g.e., s.120.

⁸⁶ Ağaoğlu, a.g.e., s.104.

⁸⁷ Ağaoğlu, a.g.e., s.120.

⁸⁸ Ahmet Ağaoğlu, Mektupların dahi sansüre tabi olduğunu belirtmiştir. Ağaoğlu, a.g.e., s.126.

İhtiyacımız olan her şey veriliyor. Dört Türk neferi hizmetimize bakıyor. Halen sıhhatimiz ve istirahatimiz taht-i te'mindedir. Biz sıkılmıyoruz. Siz de sıkılmamalısınız” diyor⁸⁹.

Gökalp, kızlarına yazdığı 6 Haziran 1919 tarihli üçüncü mektubunda “...Siz benim için merak ediyorsanız sakın etmeyiniz. Ben burada rahatım. Hiçbir sıkıntım yoktur. Hava saf, tabii manzaralar güzel, her taraf yeşil.. Önümüzde denizin karaya girmesiyle husule gelen bir haliç, tıpkı gümüş bir ırmak gibi parlıyor. Akşamları inek ve at sürüleri bu halici geçerek karşı yakadaki çiftliğe gidiyor. Uzakta köyler daha ileride yeşil tepeler... Hasılı güzel bir sayfiye alemi.. Şen, şatır bir hayat yaşıyoruz. Bu tafsilatı, annenizin meraklarına bir nihayet vermek için yazıyorum” demektedir. Bu mektubu ile İngilizce ve Fransızca kitaplar, gazete, mecmua, yazlık elbise ve çamaşır talebinde bulunmuştur⁹⁰.

26 Haziran 1919'da kızlarına yazdığı mektubunda kendilerine karyola ve yatak takımı verildiğini, çamaşırlarının yıkandığını, hamam bulunduğunu ve denize de girebileceklerini söyleyerek; “Her türlü havaicimizi veriyorlar. Maddi bir sıkıntımız yoktur. Parayı bazı fazla şeyler almak için kullanıyoruz. Mübahesemiz ilme, edebiyata, felsefeye dairdir. Burada vecdli bir darülfünun hayatı yaşıyoruz. Etrafımızda renk renk kır çiçekleri açılıyor. Önümüzde koyun sürüleri otluyor. Küçük tarla kuşlarının ötüşlerini dinliyoruz. Hâsılı güzel bir tabiatın çerçevesinde yaşıyoruz. Kırdan, dağlarla deniz arasında barakalardan, çadırlardan yapılmış bir darülfünun.. İşte bizim şimdiki me'vamız..” demiştir⁹¹.

3 Temmuz 1919'da Mondros'tan yazdığı mektupta ailesini rahatlatmak için nasıl çaba gösterdiğine dair şu satırlar çok önemlidir; “...Siz afiyette ve istirahatte bulduğunuzda, ben de burada müsterih yaşarım. Benim vücudüm sıhhattedir. Ruhum da sağlamdır. Sizin sıhhat ve istirahatte bulunduğunuzu haber aldıkça, hiçbir kedere mağlup olmam. Ben her hafta mektup gönderiyorum. Sizden de daima mektup isterim” demektedir⁹².

Mondros'tan eşine gönderdiği 10 Temmuz 1919 tarihli mektubunda önceliği rahat ve sıhhatinin yerinde olduğuna veren Gökalp ailesini rahatlatmak için; “ Benim için hiç merak etmeyiniz. Buranın havası gayet iyidir. Manzarası da güzeldir. Hastalıklar buraya uğramıyor. Şimdiye kadar hiçbir ferdimiz adi bir nezleye bile tutulmadı, fakat ben sizin için merak ediyorum. Sıhhatine bakmalısın” diyor ve ailesinin sağlığına ne kadar önem verdiğini gösteriyordu⁹³. Eşine ve kızlarına gönderdiği mektuplarında sürekli eşinin ve çocuklarının sağlığını ön plana alan Gökalp, eşinin psikolojisini güçlü kılmak için sürekli telkinlerde bulunuyor ve çocuklarının sıhhatinin eşinin sıhhatine bağlı olduğunu da hatırlatıyor⁹⁴.

Eşine Mondros'tan yazdığı 11 Ağustos 1919 tarihli mektubunda Limni adasından; “ Tarlalar, tepeler, dağlar, deniz güzel manzaralar arz ediyor. Koyun sürüleri, köy ve çiftlik manzaraları güzel tablolar vücade getiriyor. Gece yıldızları temaşa ediyorum. Hava gayet saftır. Gıdalarımız kuvvetlidir. Hastalık semtimize uğramıyor” diyor ve okumak ve yazmakla meşgul olduğunu belirterek, mektup aldıkları günün anlamını; “ Mektuplar geldiği gün, hepimiz için bir bayramdır. O gün, vakitler haberimiz olmadan geçer. Hasılı, ben burada sıkıntı içinde değilim. Afiyet haberinizi alınca istirahatim artıyor. Bana mektup ve kitap gönderdikçe hiç sıkılmayacağıma söz veririm” cümleleri ile yazmıştır⁹⁵.

⁸⁹ Tansel, a.g.e., s.5.

⁹⁰ Tansel, a.g.e., s.6.

⁹¹ Tansel, a.g.e., s.8.

⁹² Tansel, a.g.e., s.9

⁹³ Yazlık elbisesi, beyaz yelekleri ve potininin kendisine gönderilmesini istiyor. Tansel, a.g.e., s.10.

⁹⁴ Tansel, a.g.e., s.12-14.

⁹⁵ Tansel, a.g.e., s.20.

11 Ağustos 1919 tarihli kızlarına yazdığı mektubunda ise kızlarının adada nasıl vakit geçirdiğine dair sorularına; *“Bilhassa okumakla! Fakat evvela sizin mektuplarınızı okurum. Sonra sıra kitaplara ve gazetelere gelir. Fatma'nın düşündüğü gibi bir adadayız. Bu adanın da manzaraları, havası gayet güzel! Burada vakit kendi kendine geçer”* demektedir⁹⁶.

Gazete ve mektuplar adaya ulaştığı halde gönderilen eşyaların adaya ulaşmasında sorunlar yaşandığı anlaşılıyor⁹⁷. Daha sonra eşyalarda adaya ulaşmaya başlıyor⁹⁸.

Ziya Gökalp eşine Mondros'tan yazdığı 1 Eylül 1919 tarihli mektupta adayı Diyarbakır'a benzetiyor ve *“Fis-kayası gibi yüksek mevki'deyiz. Karşımızda deniz tıpkı İstanbul'un Halic'i gibi karanın içine girmiş. Bu deniz bir ırmak kadar ince; Diyarbakır'deki Çay'ı andırıyor. Irmağın ötesinde bir köy var ki Kıtırbıl'a benzer. Sabah, akşam köylülerle hayvan sürüleri bu denizi ayaklarıyla geçerler. Görüyorsun ya, deniz değil, adeta bir ırmak.. Diyarbakır'den Kıtırbıl'a nasıl geçilirse, bu taraftan da karşı yakaya öyle geçiliyor. Yalnız burada kelek yok.. Felek yalnız onu unutmuş. Karşı yakanın sağ tarafında bir köy var ki Diyarbakır'ın Sa'di-köyü'ne benzer. Sol taraftaki köy de Sünbüllü'yü andırır. Hasılı karşımda Dicle'yi, Bostanlar'ı, Kıtırbıl'ın arkasındaki yamaçları görüyorum. Sanki Fis-kayası'nın üstündeyim. Bulduğumuz yer böyle.. Etrafıma baktıkça Diyarbakır'ı, oradaki evimizi, evimizdeki eski bahtiyarlığımızı hatırlıyorum”* diyor⁹⁹.

Hasretini bir hafta sonra küçük kızı Türkan'a yazdığı 8 Eylül tarihli mektubunda *“Bunu annene okursan, Diyarbakır gözü önüne gelir”* diyerek *“Limni'de Dicle Vadisi”* adlı şiiri göndermiştir.

Sürgünler yalnız ailelerine değil İngiliz yetkililere de mektuplar yazmışlardır. Sait Halim Paşa İstanbul'da Bekirağa Bölüğünden itibaren İngilizlere başvurarak Damat Ferit kontrolündeki Harp Divanı'na güvenilemeyeceğini tarafsız bir mahkemede yargılanmayı istemiştir. Bekirağa'dan alınıp Limni'ye gönderilmesini bir kurtuluş gibi görenek sevinmiştir. 4 Haziran 1919'da Mondros'taki İngiliz Komutanı General Blumberg'e yazdığı teşekkür mektubunda; *“Tarafsız siyasal tutkularla körleşmiş bugünkü Osmanlı Hükümeti'nin elinde uğradığım zulümlere son verdiği için, İngiltere hükümetine derin ve sarsılmaz minnettarlığımı sizin aracılığınız ile bildirirken, zevkli olduğu kadar da gerekli bir görevi yerine getirmiş oluyorum”* demiştir¹⁰⁰. Paşa ayrıca kendisinin harp esiri sayılmaması ve Türkiye dışında serbest yaşamasına izin verilmesi için isteklerinin yetkili makamlara iletilmesini istemiştir¹⁰¹. Mondros'tan İngiliz Başbakanı Lloyd George'a yazdığı 12 Ağustos 1919 tarihli uzun mektupta kendisini savunmuştur¹⁰². Ağaoğlu, Sait Halim Paşa ve kardeşinin kendilerinin Osmanlı mı, Mısırlı mı olup olmadıklarına dayanarak teslimiyetçi tavır sergilemelerini tepkiyle karşılamış ve *“...Burada da sabık bir sadrazam, Mısır hanedan-ı hükümdarisine mensup bir zat, görmüş olduğu hakaretlere ve zilletlere karşı teşekkür beyan etmeyi lüzumlu ve latif bir vazife addettiğini söyledi ve hala da cevap bekliyor...”*¹⁰³ diyerek haklı bir tepki göstermiştir.

⁹⁶ Tansel, a.g.e., s.21.

⁹⁷ Tansel, a.g.e., s.10, 12, 13, 15 ve 16. Komutan tarafından Times gazetesi zaman zaman okumaları için sürgünlere verilmiştir. Ağaoğlu, a.g.e., s. 89 ve 95. Times ve Daily Mirror gazetelerinin 15 Mayıs nüshalarına kadar vermişler, 18 Haziran günü gazete vermeyi kesmişlerdir. Ağaoğlu, a.g.e., s.111. 25 Mayıs tarihli gazeteden itibaren tekrar gazeteleri vermeye devam etmişlerdir.

⁹⁸ Tansel, a.g.e., s.22, 23 ve 25.

⁹⁹ Tansel, a.g.e., s.26-27.

¹⁰⁰ Şimşir, a.g.e., s.254-255.

¹⁰¹ Bostan, a.g.e., s.93.

¹⁰² Şimşir, a.g.e., s.256.

¹⁰³ Ağaoğlu, a.g.e., s.100.

25 Mart gđnđ İngiliz Yđksek Komiserliği isteği đzerine tutuklanan ve Bekirağa Bđlđđđne konulan Ahmet Ađaođlu¹⁰⁴ oradan Limni'ye sđrđlđnce 5 Haziran 1919 gđnđ yaşam hikđyesi đzerinden neden tutuklandđđna dair yazılı bir dilekđe ile İngiliz Yđksek Komiserliğine mđracaat etmiştir. 19 Temmuz 1919'da Lordlar Kamarası Başkanı ve Adalet Bakanına yazdığı dilekđe ile uđradđđı haksızlığın giderilmediğini, dilekđelerine cevap alamadığını, bağışlanma değil adalet istediğini belirtmiştir. Limni'den yazdığı yazılara cevap alamadan Eylđl 1919'da Malta'ya sđrgđn edilmiřtir¹⁰⁵.

Mondros'a gđtđrđldđkten sonra dahi kendisini "sđrgđn" veya "tutsak" olarak dahi gđrmeyen Halil (Menteşe) Bey ilk mektubunu Mondros'tan 22 Temmuz 1919'da İngiliz Başbakanı Lloyd George'a yazmıştır. Mektubunda "Arkadařlarımđa birlikte elli gđnden beri Mondros'ta, askerlerimiz muhafazasında tutsağım... Bizler, bđyđk gđclere karşı gıpta edilecek bir đzveri ve yiğitlikle varlığı için savaşmış bir ulusun temsilcileriyiz... şu halde seviyemize sayđı gđsterilmesini istemek hakkımızdır, kanısındaız" demiştir. Başbakanı Lloyd George'a ikinci bir mektup daha yazarak savaşa girişinin nedenlerini değerlendirerek Tđrkiye'yi savunmaya ıalıřmıřtır¹⁰⁶.

Lđbnan valiliği gđrevi sırasında aılık yaratmak ve Marunilere ıstırap ıektirmekle suılanarak İngiliz, Fransız ve Ermenilerin kara listelerinde adı yer alan Ali Mđnif (Yeğena); İttihatı olmasđ, kabinede yer almasđ ve Talat Paşa'nın adamđ olmasđ nedeniyle sđrđlmđřtir. Neyle suılandđđını đđrenemediđi halde, İngiliz makamlarına bir mektupla dahi suıunun ne olduğunu uzun zaman sormamıştır. En sonunda sabır taşı ıatladığı için 19 Ekim 1920 gđnđ İngiliz Dışışleri Bakanı Lord Curzon'a mektup yazmış ve "İngiliz askeri makamlarınca İstanbul'dan alınıp đnce Mondros'a; oradan Malta'ya sđrđldđđnden bu yana onaltı aydan fazla zaman geıti" diyerek neyle suılandđđını hala bilmeksizin Barış anlaşmasına kadar tutulacaklarına dair bilgi sahibi olduğunu, Barış anlaşması đzerinden zaman geımesine rağmen neden hiıbir suıla suılanamayacağı halde neden serbest bırakılmadığını ve bırakılmadıklarını đđrenmek istediğini belirtmiřtir¹⁰⁷.

Limni'den Malta'ya Gidişleri

Ziya Gđkalp 15 Eylđl 1919 tarihli eşine gđnderdiđi mektubunda kış yaklaşırken adanın kışın esen rđzgarları nedeniyle "...kış için de sıcak bir kışlağa gitmeyi daima dđřđnđyorduk" diyor ve "Meğer bu ihtiyaı bizden başka dđřđnenler de varmış. Bir hafta evvel, İngiltere'nin yeni mđmessili olan Amiral bulunduğumuz yere geldi. Halimizi, hatırımızı sordu. "Soğuklar başlayınca burada rahatsız olacaksınız. Malta kış için ıok iyi bir yerdir. Orada size daha istirahatli bir yer hazırlanacak. Bir-iki hafta sonra oraya gideceksiniz" dedi" demiřtir¹⁰⁸.

12 sđrgđn Limni'de 29 Mayıs 1919'dan Malta'ya gđnderildikleri 18 Eylđl 1919'a kadar yđzonđc gđn kalmışlardır. Gđkalp 18 Eylđl 1919 tarihli eşine yazdığı mektubunda "Bu gđn vapura biniyoruz. Hep birden Malta'ya gideceğiz" diyerek¹⁰⁹ 22 Eylđl 1919'da

¹⁰⁴ şimşir, a.g.e., s.264.

¹⁰⁵ şimşir, a.g.e., s.264-269.

¹⁰⁶ şimşir, a.g.e., s.274-277.

¹⁰⁷ Mektup cevapsız bırakılmıştır. şimşir, a.g.e., s.295-296.

¹⁰⁸ Tansel, a.g.e., s.33. Malta'ya gidişleri için "Yazđ, yaz adasında geıirdik. Kıřđ da, kış adasında geıireceğiz" demiştir. Tansel, a.g.e., s.34.

¹⁰⁹ Ziya Gđkalp ailesinin đzđlmemesi için yaşananları daima olumlu bir şekilde kaleme almıştır. Malta'ya sđrgđnleri için mektubunda "Buranın yaz keyfini sđrdđkten sonra, şimdi kıřđ sıcak bir yerde geıirmek đzere Malta'ya gidiyoruz" diyerek ikinci sđrgđn yerini adeta sevinıli bir şekilde ailesine bildirmiştir. Tansel, a.g.e., s.35.

Malta'ya gönderildikleri bilgisini vermiştir¹¹⁰. Limni adasından Malta'ya gittiğinde Malta'nın Limni'den daha ucuz olduğunu da belirtmiştir¹¹¹. Bu tespiti Gökalp'in maddi sıkıntı çektiğinin bir işaretidir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Osmanlı Devleti'nin vatanperver siyaset, fikir adamları ile askerleri, İtilaf Devletleri ve İstanbul Hükümetlerinin ortak tutumuyla 1919 başından itibaren tutuklanmaya başlanmıştır. İtilaf Devletleri ellerindeki tüm imkânlarla rağmen tutuklananların suçlu olduklarına dair bilgi ve belgeleri ortaya koyamamıştır. Buna rağmen istedikleri kararları her türlü baskı ile Harp Divanlarından çıkartmak için çalışmışlardır.

Harp Divanlarında mahkemeye çıkarılan İttihatçılarla ilgili vicdanlar da rahat olmamıştır. Refik Halid Karay'ın Ziya Gökalp için söylediği; *"İttihad ve Terakki erkânının muhakemelerinde bulunmadığım gibi gazetelerde hulasalarını da okuyamıyordum; zaten Ziya Gökalp Bey'i maznun mevkiinde görmeye de gönlüm hiç katlanmıyordu. Diğerlerine karşı lakayd idim. Düşünüyordum ki her politika çevriminde bu böyledir... Eskilere birer ceza terettüb eder; mahbes, menfa hatta idam bile haritada yazılıdır; insan bunu göz önünde tutarak siyaset yapar; bir defa düştün mü, artık dostluk yoktur..."*¹¹² sözleri düşündürücüdür;

İngilizlerin sömürgelerinde uyguladıkları ve karşılık aldıkları aydınları ülkelerinden sürme yöntemi Osmanlı Devleti'nde bekledikleri sonucu vermemiştir. Tutuklamalar ve arkasından gelen sürgünler Türk milletinde teslimiyetçi bir tutum oluşturmaktan öte Milli Mücadele ateşinin kuvvetlenmesinde etkili olmuştur. Ülkelerinden ve ailelerinden koparılarak sürgünde yaşamak zorunda bırakılan bu vatansever insanlar özellikle İngilizlerin bekledikleri teslimiyetçiliği göstermemişlerdir.

İstanbul'dan ayrılırken kendilerine Malta adasına götürüldükleri belirtilmiş ise de İngilizlerin fikir değiştirecek en tehlikeli kabul ettikleri oniki mähkumu Limni adasında bırakmışlardır. Kendilerine göre az tehlikeli buldukları tutukluları İstanbul ve Anadolu topraklarına çok yakın bir adada bırakmaları daha kolay anlaşılabilir bir durum iken, en tehlikeli nitelendirilen oniki tutuklunun Limni'de bırakılmış olması anlaşılammıştır. Bu durum İngilizlerin o tarihte kafalarının karışık olduğunu gösteren somut bir örnek olmuştur.

Oniki sürgünün Limni'de indirilerek süngülü askerler eşliğinde kampa götürülmeleri her an idam edilecekleri psikolojisini üzerlerinde yaratmak için yapılmıştır. Kamplarda bir kısım talepleri olumlu karşılanmış olsa da barınma, beslenme ve haberleşme konusunda sıkıntı çekmişlerdir. Özellikle İngiliz makamlarına tutuklanma ve sürgün edilmelerine dair uğradıkları haksızlıkları yazdıkları dilekçe ve mektuplarına cevap verilmemiştir. En büyük özlemleri arkalarında bıraktıkları vatan ve aileleri olmuştur. Buna rağmen zafiyet göstermeden onurlu bir şekilde sürgün günlerini yaşamaya devam etmişlerdir.

Adadaki 113 günlük sürgünleri özgürlükle sonuçlanmamış, Limni'den Malta Adasına sürgün edilmişlerdir. Sürgünden sürgüne Malta'da yeni bir hayata başlamışlardır.

¹¹⁰ Bostan, *a.g.e.*, s.88.

¹¹¹ Tansel, *a.g.e.*, s.34.

¹¹² Karay, *a.g.e.*, s.121.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, A. (2013). *Mütareke ve sürgün hatıraları*. Yayına hazırlayan: Ertan Eğribel - Ufuk Özcan. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Akşin, S. (2004). *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (Mutlakiyete dönüş 1918-1919)*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bayar, C. (1997). *Ben de yazdım, Milli Mücadeleye giriş*. C.5, İstanbul: Sabah Kitapları.
- Bleda, M. Ş. (1979). *İmparatorluğun çöküşü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bostan, H. (1992), *Said Halim Paşa, Bir İslamcı düşünür*. İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Daşçıoğlu, K. (2007). *İskan, suç ve ceza Osmanlı'da sürgün*. İstanbul: Yeditepe yayınları.
- Jaeschke, G. (1971). *Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz belgeleri*. (Cemal Köprülü, çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karay, R. H. (1964). *Minelbab ilelmihrab*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevi.
- Kutay, C. (1985). *Üç devirde irfan ve vicdan hasreti millet ve devletini arayan adam Mehmet Şeref Aykut 1874-1939*. İstanbul.
- Milli Mücadele döneminde Bekirağa ve Malta anıları 1919-1921*. (2003) Hazırlayan: Mehmet Akif Bal, İstanbul: Ark Kitapları.
- Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше'nin Anıları*. (1986). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Sorgun, T. (2009), *Türklerin işkencede bir yılı Bekirağa Bölüğü*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Sürmeli, S. *Bekirağa Bölüğü'nden Malta adası'na Ubeydullah Efendi'nin anıları*, <http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Serpil-S%C3%9CRMEL%C4%B0-Bekira%C4%9Fa-B%C3%B6l%C3%BC%C4%9F%C3%BCnden-Malta-Adas%C4%B1na-Ubeydullah-Efendinin-An%C4%B1lar%C4%B1.pdf> (Erişim Tarihi: 10 Mart 2017)
- Şimşir, B. N. (1985). *Malta sürgünleri*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Tansel, F. A. (1989). *Ziya Gökalp Külliyyatı II, Limni ve Malta Mektupları*. Ankara:Türk Tarih Kurumu.
- Türkgeldi, A. F. (1987), *Görüp İştittiklerim*. Ankara:Türk Tarih Kurumu.